

Bristen på nationalekonomiska doktorer i Sverige – ett växande samhällsproblem

MAGNUS HENREKSON
OCH LARS HULTKRANTZ

INLÄGG

Svenska universitet har stor frihet när det gäller att utforma sina utbildningsprogram inklusive forskarutbildningen. Detta bör dock vara förenat med eget ansvar att fortlöpande utvärdera och vid behov ompröva dessa program. I olika sammanhang har vi och andra under senare tid diskuterat vissa aspekter på utvecklingen av forskarutbildningen i nationalekonomi vid svenska lärosäten (Alvesson och Sjöholm 2023; Grafström och Roth 2024; Henrekson m fl 2024; Hultkrantz 2024; Engwall 2021). Dessa inlägg har kretsat kring frågor om huruvida programmen och de karriärvägar som de inriktas för är ändamålsenliga sett utifrån ett nationellt samhällsintresse. Ytterst är frågan om skattebetalarna och det svenska samhället får de resultat av insatta resurser som de kan ha skäl att förvänta.

I denna artikel belyser vi en av de aspekter som lyfts i denna debatt, nämligen vilken avvägning ledarna för forskarutbildningsprogrammen gör mellan att å ena sidan nå egen framgång på en internationell marknad, å andra sidan ta ansvar för nationella behov av försörjning av kvalificerad analytiskt inriktad kompetens.

Vår huvudslutsats är att studenter med svensk grundutbildning av flera skäl blivit alltmer obenäpna att satsa på en forskarutbildning och de som fortfarande är intresserade konkurreras ofta ut av utländska sökande när institutionerna öppnar upp för sökande från hela världen. Resultatet har blivit att utbildningarna domineras av utländska dok-

torander som i regel lämnar landet efter doktorsexamen. De som stannar har inte alltid de kunskaper i svenska och om svenska förhållanden som gör dem anställningsbara utanför akademien.

Efterfrågan på den svenska arbetsmarknaden av forskarutbildade har ökat generellt. Andelen anställda med forskarutbildning har ökat under de senaste två decennierna från 1,0 till 1,6 procent (Regné och Simonsen 2024). Även om det saknas statistik specifikt för nationalekonomer är det klart att det under en längre tid funnits betydande behov av forskarutbildade nationalekonomer även utanför akademien. Till detta bidrar dels att ämnet under det senaste halvseklutvecklats starkt på områden som fått hög praktisk relevans, t ex inom finans, effekt- och programutvärdering, konkurrenspolitik, miljöstyrmedel och samhällsekonomisk konsekvensanalys, dels de ökade krav som ställs både internationellt och nationellt på kvalificerad evidens och utvärdering som grund för politik och förvaltning (Sunstein 2021).

Efter den kraftiga volymökning av antalet examinerade doktorer som påbörjades under 1980-talet (Wadensjö 1990) blev det allt vanligare att forskarutbildade även sökte sig utanför den snabbt växande universitetsvärlden till i första hand statsförvaltningen och storbankerna. I mitten av 2010-talet fanns därför ca 50 forskarutbildade medarbetare på finansdepartementet och 70 disputerade på Riksbanken (Henrekson 2014, s 11). Det saknas statistik men klart är att grupper av forskarutbildade nationalekonomer numera även finns på ett flertal andra statliga myndigheter, bl a inom trafik och infrastruktur, konkurrenspolitik och reglering, utvärdering inom olika programområden samt hälsoekonomi. På ytterligare myndigheter finns enstaka anställda med forskarutbildning i nationalekonomi. Viktiga arbetsgivare utanför offentlig sektor är banker och finansföretag, branschor-

Magnus Henrekson är professor och senior forskare vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Han forskar främst om entreprenörskapets ekonomi. magnus.henrekson@ifn.se

Lars Hultkrantz är professor emeritus i nationalekonomi. Han ledde forskarutbildningen i nationalekonomi vid Örebro universitet 2003–18. lars.hultkrantz@oru.se

Vi tackar Felix Eller för assistenthjälp och Niclas Berggren, Lars Engwall och Jan-Eric Nilsson för kommentarer.

ganisationer, utredningsinstitut samt större konsultföretag inom teknik och ekonomi.

I kontrast till detta står utvecklingen på utbudssidan under de två senaste decennierna. Antalet aktiva doktorander har under denna period minskat med ca 20 procent, vilket visas i figur 1. Även antalet disputationer i nationalekonomi har sedan toppåren i slutet av 2000-talet gått ner med närmare 20 procent, från runt 55 till 45 per år.¹

Än mer dramatisk är dock den utveckling som också visas i figur 1, nämligen utfallet uppdelat på svenska och utländska doktorander. Antalet utländska doktorander har tredubblats under dessa två decennier medan antalet svenska doktorander minskat med mer än 60 procent. Andelen utländska doktorander i nationalekonomi har därmed ökat från 16 till 60 procent. Detta är exceptionellt högt; motsvarande andel för forskarutbildningen i alla ämnen var 37 procent hösten 2022.²

Möjliga orsaker

Nedgången i den totala volymen har sannolikt flera orsaker. Till dessa hör förändringar i villkoren för doktorandfinansiering med krav på finansiering från start, doktorandlön i stället för studiebidrag under hela tiden samt begränsade möjligheter till finansiering med externa stipendier. Detta är troligen viktiga förklaringar till att antalet doktorander inom all forskarutbildning minskat med runt en tiondel under samma period. När det gäller nationalekonomi kan en ytterligare förklaring vara tillkomsten av tvååriga masterprogram som många studenter kan ha sett som ett bra alternativ till en mer tids- och resursmässigt krävande forskarutbildning.

Masterprogram och forskarutbildning kan samtidigt komplettera var-

andra. Detta särskilt eftersom masterexamen ofta är en förutsättning för att kunna bli antagen på ett forskarutbildningsprogram. Det kan även, beroende på hur programmen läggs upp, finnas samproduktionsfördelar. Något som kan antyda att sådana samband, särskilt på utbudssidan, har haft betydelse är det faktum att krympningen av antalet doktorander i ämnet till stor del har skett på de mindre universiteten medan antalet hållits uppe vid de större universiteten. Masterprogram är betydligt mer kostsamma räknat per student än program på kandidatnivå; det gäller förstas särskilt om antalet studenter är få, vilket ofta är fallet utanför de största universiteterna. I synnerhet har, som visas i figur 2, Stockholmsmiljöerna kunnat hålla ställningarna. Drygt 37 procent av de 1 120 personer som disputerade i nationalekonomi under perioden 2000–22 disputerade vid dessa två lärosäten. Antalet doktorander inom ramen för Handelshögskolans och Stockholms universitets i hög grad gemensamma doktorandprogram har t o m ökat något, vilket gjort att Stockholmsmiljöernas andel av det totala antalet doktorander stigit från 37 till 46 procent.

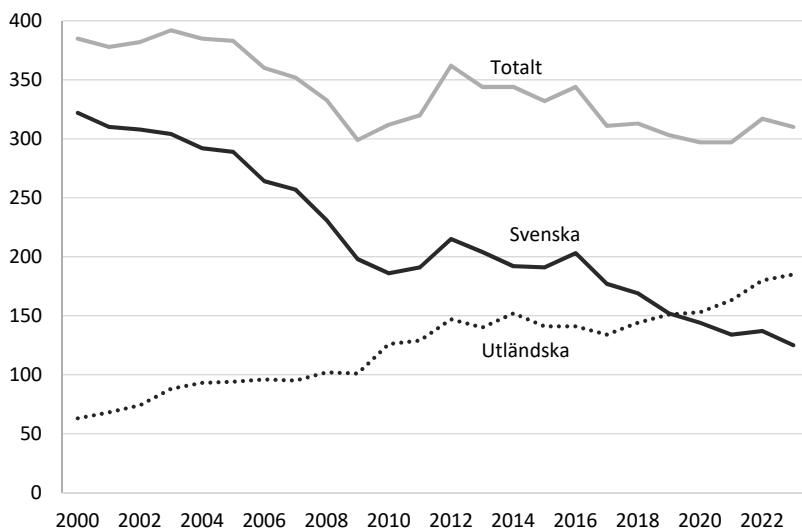
Våren 2024 hade dock bara åtta doktorander av totalt 27 vid Handelshögskolans nationalekonomiska institutioner svensk bakgrund; motsvarande tal för Swedish House of Finance (SHOF) var endast en av 26. På Stockholms universitet hade 27 av 80 doktorander svensk bakgrund. Sammantaget hade därmed endast 27 procent av doktoranderna på Sveriges ledande doktorandprogram svensk bakgrund. År 2000 var motsvarande andel med svensk bakgrund 81 procent (110 av 136 doktorander).

Till skillnad från minskningen av det totala antalet doktorander får nog orsa-

¹ Källa: UKÄ och Boström och Sundberg (2018).

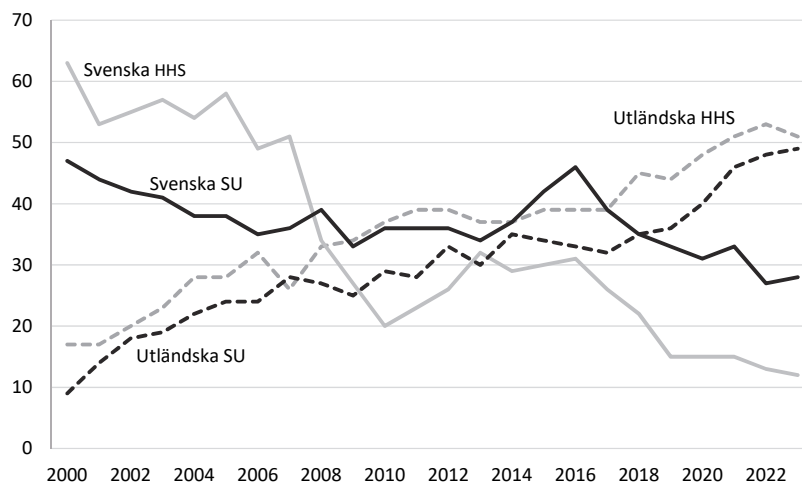
² Källa: UKÄ.

Figur 1
Antal svenska respektive utländska doktorander i nationalekonomi och finansiell ekonomi i riket, 2000–23

Källa: UKÄ.

Figur 2
Antal svenska respektive utländska doktorander i nationalekonomi och finansiell ekonomi vid Handelshögskolan (HHS) och Stockholms universitet (SU), 2000–23

Källa: UKÄ.

ken till denna dramatiska förändring av andelen utländska doktorander sökas i de egna strategiska vägval som gjorts inom ämnets forskarutbildningsprogram. Med förebild från USA och möjliggjort av särskilt den fria rörligheten på den europeiska inre marknaden har forskarutbildningen, särskilt vid de stora universiteten, i allt högre grad inriktat sig på att erövra framstående positioner

på en internationell marknad för forskarutbildning (Hultkrantz 2024). Detta genom internationell rekrytering av doktorander, liksom även av nydisputerade doktorer till tidsbegränsade tjänster efter examen (kortare postdoktorala tjänster eller sexåriga s k *tenure track*-tjänster). Därtill kan läggas en allt större fokusering på att programmen ska leda fram till förmåga till forskning på allra

högsta nivå i den internationella konkurrensen ("topp fem-publiceringar"; se Henrekson m fl 2024).

Konsekvenser

Den valda strategin kan förefalla rimlig för en producerande verksamhet på en konkurrensutsatt internationell marknad. Det finns dock flera problem med detta val av strategi.

För det första genereras till skillnad från annan produktion för export inte intäkter till finansören genom försäljning på denna marknad. Huvuddelen av de utländska doktoranderna lämnar landet kort efter disputation. De stannar inte kvar i Sverige annat än undantagsvis och då i regel för en akademisk karriär. Få lär sig svenska och de saknar de kunskaper om svenska institutionella förhållanden som krävs för att effektivt kunna arbeta inom näringsliv och förvaltning. Vidare är utbildningen kostnadsfri för alla oavsett ursprungsland och doktoranden är garanterad en lön som ger fulla sociala rättigheter under hela doktorandtiden. Totalkostnaden för en doktor kan beräknas till omkring fem miljoner kr.³

För det andra gäller inte dessa villkor reciprokt, dvs svenska studenter kan inte i allmänhet räkna med motsvarande villkor om de antas till en utländsk forskarutbildning. Även om själva utbildningen ibland är avgiftsfri saknas ofta motsvarighet till avlönad doktorandtjänst utan krav på tjänstgöring med annat än kursläsning och avhandlingsskrivande.

Sammantaget ger detta upphov till tre typer av problem. Ett är statsfinan-

siellt. Tillspetsat innebär den nuvarande situationen en icke obetydlig och dold finansiering av utländska medborgare.⁴ Givet att det i dag finns 183 utländska doktorander i systemet och om en doktorand, lågt räknat, kostar en miljon kr per år så kan kostnaden för denna dolda finansiering beräknas till runt 180 miljoner kr. Totalbeloppet kan i efterhand justeras ned motsvarande den andel av dessa doktorander som efter avslutad forskarutbildning stannar kvar i Sverige.

Ett andra problem skulle kunna vara att svenska studenter med fallenhet för och vilja till forskarutbildning väljer bort nationalekonomi om de upplever att möjligheterna att fortsätta efter masterexamen blivit mycket mer begränsade.

Det tredje och allvarligaste problemet är att den långsiktiga kompetensförsörjningen försummas för den nationella arbetsmarknaden och i synnerhet, men inte enbart, den (stora) del som finns utanför akademien. Denna marknad för nydisputerade nationalekonomer i Sverige är språkligt och kulturellt differentierad i högre grad än den amerikanska, trots att det här går att komma förhållandevis långt med enbart engelska (Forslund och Henrekson 2022, 2024). Men utredningsrapporter och myndighetstexter skrivs vanligen på svenska. I många sammanhang, som t ex branschkonferenser eller möten med intressenter, sker även muntlig kommunikation på svenska och kräver dessutom i regel en viss förförståelse av referensramar och institutionella förhållanden som tar tid att tillgodogöra sig för den

³ Vi har gjort förfrågningar hos ansvariga vid tre svenska universitet om den årliga kostnaden för en doktorand. Svaren har legat i spannet 1–1,2 miljoner kr per år. I fallet med det högre beloppet ingick också kostnaden för huvudhandledare och biträdande handledare.

⁴ Öppen biståndsverksamhet med finansiering från den statliga biståndsbudgeten har bedrivits tidigare. Särskilt har Lunds och Göteborgs universitet gemensamt och senare Göteborgs universitet självt (och då med särskilt inriktning mot miljöekonomi) under en period som sträcker sig över flera decennier utbildat doktorander från Afrika. Totalt har ett drygt sextiotal av dessa disputerat och några har senare nått framträdande positioner i sina hemländer som t ex finansminister och centralbankschef (Arne Bigsten, personlig kommunikation).

som inte behärskar språket. Behov av att kunna tala god svenska finns även på högskolor och universitet där utbildningen på grundläggande kurser liksom i specialiserade kurser inom olika yrkesprogram (t ex lärare, socialt arbete, vård, juridik) ofta bedrivs på svenska. Flertalet av ämnets studenter på grund- och masternivå kommer att söka sig till den svenska arbetsmarknaden. Därför behövs lärare med god kännedom om svenska förhållanden som kan intressera dem för och handleda uppsatsarbeten och vägleda fortsatta studier som de kan ha nytta av i en sådan karriär. Av sådana skäl är det inte givet att en otillräcklig inhemsk kompetensförsörjning kan kompenseras på ett tillfredsställande sätt genom rekrytering på den internationella arbetsmarknaden.

Reformalternativ

Den utveckling som forskarutbildningen i ämnet genomgått är resultatet av höga ambitioner. Det är självklart mycket bra att svenska forskarutbildningsprogram är internationellt konkurrenskraftiga och attraktiva för doktorander från andra länder. De personer som har återvänt hem efter forskarutbildningen kan bidra till fortsatt egen forskning, internationella kontakter och nätverk som gynnar Sverige och svensk forskning. Men det kan ändå ifrågasättas om den nuvarande inriktningen ger den bredd och variation som är önskvärd för det svenska samhällets behov.

Dagens svenska forskarutbildning är likriktad och anpassad till internationell doktorandrekrytering. Kraven på kursprogram och vad som uppfattas som kvalitet är kalkerade från amerikanska toppuniversitet. Likriktningen innebär

att programmen, helt följdriktigt, vid alla lärosäten bedöms efter samma mall vid UKÄ:s kvalitetsgranskningar,⁵ vilket gör det svårt att pröva även att ta små steg i annan riktning vid ett enskilt lärosäte. Så är inte fallet i andra samhällsvetenskapliga ämnen.

Men faktum är att inte alla svenska universitet har kompetens att ge just det strömlinjeformade kursprogram som påbjuds. Flera har, i linje med de önskemål statsmakten uttryckt i många decennier, utvecklat profilerade kompetenser och forskningsinriktningar. Dessa borde kunna erbjuda doktorandprogram med egen profil och kanske med anpassning till nationella kompetensbehov. Om det är svårt att avvika från det som nu upplevs som internationell standard för ämnet kan ett alternativ vara att erbjuda en doktorsexamen med särskild inriktning, t ex *public policy*.⁶ Även de större universiteten bör kunna erbjuda sådana program. Detta kan göras utan att förlora utbildningsökonomiska skalfördelar, exempelvis genom årsvis varvade erbjudanden.

En ökad bredd och variation i program och examina kan i sig bidra till fokusering på forskningsområden där det finns särskilt starkt intresse utifrån nationella behov. Detta kan även göras genom att inriktning/forskningsområden specificeras vid utlysningar av doktorandtjänster. Det nuvarande standardupplägget innebär att doktoranden väljer avhandlingsområde först under den tredje eller fjärde terminen. Detta är delvis en kvarleva från den tid då doktoranderna kom direkt från grundutbildningen och därför behövde bekanta sig bättre med ämnet innan man gjorde detta val. Med en tvåårig masterutbild-

⁵ Den senaste granskningen gjordes år 2018.

⁶ Här finns gott om förebilder från världsledande universitet, t ex Chicagos Harris School of Public Policy, Harvards John F. Kennedy School of Government, Michigans Gerald R. Ford School of Public Policy, Yales Jackson School of Global Affairs och Oxfords Blavatnik School of Government. Ytterligare ett exempel är London School of Economics doktorandprogram i *social policy*, vilket handlar om "the development, design, analysis, and evaluation of public policies".

ning som inkluderar en helterminsupp-sats bör valet av inriktning kunna göras tidigare och även påverka urvalet vid rekrytering, i likhet med vad som gäller i andra ämnen.

Forskarutbildningen i nationalekonomi i Sverige är inte centralstyrd. De enskilda universiteten, fakulteterna, institutionerna och programledningarna har rätt att göra sina egna vägval inom de institutionella ramar som gäller lika för alla ämnen. Som vi har framhållit är detta en frihet under ansvar. Särskilt de stora universiteten, som har gått i spetsen för den följa John-process som utvecklats, bör ta täten för en angelägen diskussion om hur forskarutbildningens bredd och rekrytering kan anpassas för att bättre motsvara behoven i det svenska samhälle som finansierar den.

REFERENSER

- Alvesson, M och F Sjöholm (2023), "Ekonomiprofessorers genomslag i vetenskap och forskningskommunikation", *Ekonomisk Debatt*, vol 51, nr 5, s 64-74.
- Boström, E och A Sundberg (2018), "Få men fler kvinnor i svensk nationalekonomi", *Ekonomisk Debatt*, vol 46, nr 4, s 19-32.
- Engwall, L (2021), "Stoppa krisen i forskarrekryteringen", *Uppsala Nya Tidning*, 15 oktober 2021.
- Forslund, E och M Henrekson (2022), "The Virtues of Native Discourse: Striking a Balance between English and the Native Language", *Econ Journal Watch*, vol 19, s 258-282.
- Forslund, E och M Henrekson (2024), "Svenskan är ett verktyg - inte ett hinder", i Eliasson, J och M Vredin (red), *I samhällets tjänst? En ESO-antologi om villkoren för forskning och samverkan*, ESO-rapport 2024:2, Stockholm.
- Grafström, J och D Roth (2024), "Sammanläggningsavhandlingens uppgång och fall inom nationalekonomi i Sverige", *Ekonomisk Debatt*, vol 52, nr 5, s 70-75.
- Henrekson, M (2014), "75 år med IFN - dåtid, nutid, framtid", i Henrekson, M (red), *IFN 1939-2014 - 75 år av ekonomisk forskning*, Ekerlids, Stockholm.
- Henrekson, M, L Jonung och M Lundahl (2024), "Bör alla nationalekonomer stöpas i samma topp fem-form?", *Ekonomisk Debatt*, vol 52, nr 6, s 51-63.
- Hultkrantz, L (2024), "Hur få mer samhällsnyttig forskning? Lärdomar från och för nationalekonomi", i Eliasson, J och M Vredin (red), *I samhällets tjänst? En ESO-antologi om villkoren för forskning och samverkan*, ESO-rapport 2024:2, Stockholm.
- Regné, H och L Simonsen (2024), "Lönepremier för forskarutbildade - utveckling under 2000-talet", Saco, Stockholm.
- Sunstein, C R (2021), "Some Costs & Benefits of Cost-benefit Analysis", *Daedalus*, vol 150, nr 3, s 208-219.
- Wadensjö, E (1990), "Nya forskargenerationer", *Ekonomisk Debatt*, vol 18, nr 4, s 381-390.